

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ

Сучасний стан розбудови ступеневої освіти в Україні, з огляду на вимоги Болонського процесу, значно актуалізує перелік проблем, які стосуються стратегії і тактики функціонування магістратури щодо підготовки науково-дослідницького та науково-педагогічного персоналу, конкурентоздатного на національному й європейському ринках праці. Через це очевидно є залежність між ефективністю формування професіоналізму особистості і діяльності майбутніх магістрів як високоінтелектуальних і висококваліфікованих фахівців, яким повинні бути притаманні інноваційність і творчий стиль мислення, всебічно розвинені менеджерські якості, громадянська зрілість, високий рівень загальної та науково-дослідницької культури, та якістю інформаційно-змістового, психолого-педагогічного й методико-технологічного забезпечення процесу їхньої підготовки в магістратурі.

Зазначимо, що останнім часом педагогіка вищої школи збагатилася результатами досліджень з проблем організації навчання й виховання майбутніх магістрів, зокрема в аспекті активізації їхньої науково-дослідницької діяльності (М.Анцибор, В.Журавльов, В.Загвязинський, І.Лясков, Я.Колибабюк, Л.Круглий, М.Львов, Я.Мараш, О.Мартиненко, В.Ніколаєва, Г.Ніколаї, Т.Татукіна, І.Усачова, Л.Хомич, О.Цокур та ін.) та вдосконалення якості магістерських робіт (Л.Голубенко, М.Князян, А.Кузьминський, Л.Кондрашова, В.Радул, І.Руснак, О.Цокур та ін.). Водночас необхідність конструктивного аналізу та узагальнення здобутків передового педагогічного досвіду організації науково-дослідницької підготовки майбутніх магістрів у нових соціокультурних умовах розвитку сучасного суспільства очевидна. Зумовлено це нагальними потребами сучасної теорії професійної освіти в нових науково-теоретичних розробках, які стосуються проблематики обґрунтування сутності цільових орієнтирів, концептуальних засад, упровадження європейських стандартів змісту, методів і форм організації науково-дослідницької підготовки майбутніх магістрів, Без останніх, за критеріями Болонської конвенції, неможливе запровадження в сучасну практику магістратури національної вищої школи конструктивних ідей та ефективних технологій професійного навчання й виховання наукових кадрів. Це, на думку засновників концепції модернізації вищої освіти в Україні в контексті Болонського процесу (В.Андрущенко, І.Зязюн, М.Євтух, В.Кремень, В.Луговий, Н.Ничкало, О.Савченко, О.Сухомлинська, М.Ярмаченко та ін.), значно активізує творчий потенціал майбутнього суб'єкта науково-дослідницької діяльності, а також сприятиме моделюванню найбільш ефективних траєкторій набуття ним професіоналізму й культури [1].

З огляду на означене вище, подана стаття присвячена аналізу наявної практики організації науково-дослідницької підготовки майбутніх магістрів гуманітарних спеціальностей з метою визначення найбільш суттєвих доробок, а також протиріч та недоліків, подолання яких сприятиме підвищенню її ефективності.

Так, вивчення реального стану підготовки майбутніх магістрів педагогічної освіти й гуманітарних спеціальностей щодо проведення ними наукових досліджень і виконання провідних функцій науково-дослідницької діяльності на базі ряду вітчизняних (Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка, Ізмаїльського державного гуманітарного університету, Київського національного університету імені Т.Шевченка, Криворізького державного педагогічного університету, Кіровоградського державного педагогічного університету, Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова, Одеської національної юридичної академії, Міжнародного гуманітарного університету, Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського) та зарубіжних [Академія Подласка, Впроцлавський університет, Краковський університет (Польща), МГПІ ім. В.І.Леніна, МГУ ім. М.В. Ломоносова, Ростовський державний педагогічний університет (Росія), Білоруський державний університет (Республіка Білорусь)] вищих закладів освіти засвідчило таке: незважаючи на інноваційні перетворення й визначені пріоритети суспільства ринкової економіки, що потребують значної активізації інтелектуального та науково-дослідницького потенціалу нового покоління майбутніх фахівців, функціонування магістратури в нормативно-законодавчому та організаційно-педагогічному аспектах до сьогодні залишається чітко не визначеним. Подальшої конкретизації потребують питання, які передусім стосуються цільових завдань і змісту фахової та науково-дослідницької підготовки майбутніх магістрів, а також відповідних для цього форм, засобів та методів її організації, адекватних процедур діагностики і критеріїв оцінки прикінцевих результатів.

Так, критичний аналіз робочих планів і програм щодо підготовки майбутніх магістрів до проведення наукових досліджень, а також соціологічне опитування менеджерів навчально-виховного процесу вищої школи (деканів, завідувачів профільних кафедр, провідних фахівців гуманітарних факультетів) переконливо доводить, що магістратура здебільшого не розуміється як певна логічно сконструйована та відносно самостійна освітньо-наукова підсистема, цільові завдання якої переважно спрямовані на: формування специфічного типу особистості – майбутнього дослідника й науковця (вченого) шляхом опанування ним структурою й цінностей науково-дослідницької культури; виховання в майбутнього магістра відповідних природі науково-дослідницької діяльності якостей та рис, способів спілкування й поведінки у сфері наукового співтовариства; задоволення освітніх і пізнавальних потреб майбутніх магістрів, через що магістратура повинна мати свій відповідний статус у мережі базового й варіативного компонентів вищої освіти, чітко визначені цілі і зміст, дієві освітні технології та адекватні параметри оцінки якості прикінцевих педагогічних продуктів.

Крім того, нами було з'ясовано, що змістовий аспект підготовки майбутніх магістрів до проведення наукових досліджень здебільшого пов'язується тільки з викладанням окремих і предметно спрямованих курсів. Серед них виокремлюються курси: "Основ наукових досліджень" (який викладається студентам 2 чи 3 курсів у скороченому обсязі - 18 аудиторних годин) та "Теорії і методології наукового дослідження" (який викладається магістрантам на 5 курсі в досить обмеженому обсязі – від 10 до 18 аудиторних годин). При цьому характерним є те, що викладання означених курсів здійснюється переважно без належного урахування їх міжпредметних зв'язків із соціально-гуманітарними та профільними дисциплінами, а також з різними формами організації навчально-дослідницької й науково-дослідницької діяльності студентів і магістрантів під час підготовки наукових повідомлень та рефератів, курсових, дипломних і магістерських робіт тощо.

Відзначимо, що пілотажне соціологічне опитування студентів-магістрантів вищих навчальних закладів засвідчило таке: вони не відчують, що впродовж аудиторних й позааудиторних форм навчання спеціально включені до сфери саме науково-дослідницької підготовки з метою набуття рис знавця-професіонала з основ наукових досліджень з обраної спеціальності. Через це суттєвих змін у своїй особистості як саме суб'єктів науково-дослідницької діяльності й культури вони не помічають, хоча неодноразово готували реферати й озвучували їх зміст з різних дисциплін. Подібні заходи студенти-магістранти розглядають скоріше як нормативні акти навчальної, а не науково-дослідницької діяльності, оскільки останні спрямовані передусім на досягнення успішності навчання (з мотивацією заслужити "автомат" чи "залік"), а не на оволодіння науково-дослідницькою компетентністю і культурою. Крім того, відсутність у вищих навчальних закладах та їх підрозділах загальноприйнятої Концепції науково-дослідницької діяльності студентів і майбутніх магістрів та єдиних вимог до її стимулювання, організації та реалізації, (хоча вимоги щодо оформлення результатів і оцінки якості наукових робіт чітко визначені у вимогах ВАК України), заорганізованість та формалізм щодо відродження найкращих традицій і форм функціонування студентських наукових співтовариств та гуртків, наявність застарілої інформаційної та невідповідною матеріально-технічної бази негативно впливають на актуалізацію "науково-дослідницького й пошукового духу", заважаючи залученню студентської молоді до проведення систематичних і самостійних наукових досліджень. Доказом тому слугують емпіричні факти, зібрані нами впродовж пошукового етапу дослідно-експериментальної роботи (2005-2008 рр.), які дозволили сформулювати такі висновки, а саме:

- набір до магістратури здійснюється не за яскраво вираженим особистим інтересом абітурієнта і його спроможністю займатися науково-дослідною роботою, наявністю високого творчого потенціалу, а за рейтингом успішності навчання (тільки 7% магістрантів вступили до магістратури з метою серйозно займатися науковими дослідженнями, а в 93% з них наукова кар'єра не посідає престижного місця у професійному майбутньому і не входить до довгострокових життєвих стратегій, а є короткочасною тактикою життя);

- формалізм системи масових та довгострокових форм організації студентської наукової роботи заважає вже з молодших курсів виявити студентів, здатних до плідної науково-дослідницької діяльності (78% магістрантів впродовж навчання у вищій школі не залучалися до систематичної науково-дослідної роботи, не брали участі в будь-яких формах наукової комунікації, виконували за необхідністю лише окремі завдання навчально-дослідницького характеру; тільки 22% з їх числа в межах вивчення різних навчальних предметів брали участь у колективних та індивідуальних дослідженнях, публічно виступаючи з доповідями на наукових студентських конференціях та засіданнях наукових гуртків);

- переважній більшості магістрантів, за даними їх самооцінки, притаманне позитивне (58%) та нейтральне (30%) ставлення до науково-дослідницької діяльності, активне позитивне ставлення виявили лише 15% з них, а негативне – 7%;

- підготовленість до проведення повного циклу науково-дослідницької діяльності на високому рівні виявили лише 11% магістрантів, у той час як на середньому – 42% і низькому – 47% з їх числа (за даними самооцінки магістрантів та їх керівників); готовність до наукової комунікації (дискусії) на високому рівні виявили 36% магістрантів, середньому – 37% і низькому – 27% з їх числа; спроможність конструювання наукового тексту виявили на високому рівні 14% магістрантів, середньому – 27% і низькому – 45%, а 14% з них зазначили свою неспроможність щодо цього виду діяльності;

- максимальне задоволення процесом науково-дослідницької діяльності та участю в ній притаманне 8% магістрантів, задоволення – 34% з них, 47% - нейтральне відчуття, 11% - максимум негативного відчуття; до участі в науково-дослідницькій діяльності магістрантів у їхньому власному досвіді спонукають переважно формальні мотиви: прагнення здобути визнання і пошани (26%), бажання спілкуватися з цікавими людьми (24%), бажання приносити людям користь (20%). Лише 12% магістрантів притаманне прагнення проникнути в суть явищ, а 18% з них – захоплення процесом науково-дослідницькою діяльністю;

- сформованість провідних інтелектуальних вмінь (щодо впровадження теоретичних методів і обґрунтування логіки наукового дослідження) на високому рівні зафіксувало 29% магістрантів, на середньому – 36%, низькому – 35% з них; наявність дослідницьких умінь (щодо впровадження емпіричних методів дослідження) на високому рівні зареєструвало – 17% магістрантів, на середньому – 27%, низькому – 39%, а 17% з їх числа відмітило їх несформованість у себе зовсім; вихованість у себе рис характеру і професійно важливих якостей науковця на високому рівні відзначили 3% магістрантів, на середньому – 23%, низькому – 51%, а 23% з них уважають, що їхня особистість не відповідає образу "людини науки" зовсім.

- тільки для 6% магістрантів образ фахівця-дослідника/вченого виступає ідеалом і моделлю для власного перспективного зросту та подальшої професійної кар'єри, а 34% за еталон сприймають моделі особистості професіонала за фахом; 47% – образ бізнесмена, менеджера, управлінця і т. ін.; 13% майбутніх магістрів не визначилися у цьому питанні.

Зазначимо, що вивчення змісту і методичного забезпечення робочих програм курсів з "Основ наукових досліджень" та "Теорії і методології наукового дослідження", а також методичних рекомендацій і вказівок щодо підготовки студентами гуманітарних спеціальностей курсових, дипломних та магістерських робіт дозволило встановити, що:

- зміст вищезазначених курсів найчастіше має інформаційно-довідковий і затеоретизований, а не дієвий, практично спрямований характер, оскільки його націлено не на відпрацювання впродовж індивідуальної самостійної роботи певних алгоритмів дослідницьких дій, що входять до структури науково-дослідницької діяльності на кожному з її провідних етапів (шляхом постановки певної серії різноманітних практичних завдань з інструкціями щодо способів їх виконання), а на повідомлення студентам і магістрантам матеріалу щодо сутності, логіки, принципів організації й етапів проведення наукового дослідження, специфіки теоретичних, емпіричних та статистичних методів, а також вимог щодо оформлення його результатів у вигляді курсової, дипломної чи магістерської роботи, а також оформлення списку літературних джерел;

- викладачі вищих навчальних закладів, характеризуючи підготовку студентів до проведення наукових досліджень, по-різному визначають її сутність, структуру, зміст, технології і цільові настанови, через що спостерігається свідоме чи несвідоме звуження спектру її функцій у вищій школі й збіднення очікуваних прикінцевих результатів, які здебільшого вбачаються у сформованості досить обмеженої кількості дослідницьких умінь і не передбачають визрівання базових структур особистості майбутнього фахівця як суб'єкта науково-дослідницького пізнання, спілкування й діяльності, серед яких – дослідницька позиція (В.Лісовий); дослідницька спрямованість (М.Князян), готовність до дослідницької діяльності (В.Борисова), науково-дослідницька культура (О.Цокур) тощо;

- викладачі курсів основ наукових досліджень здебільшого спрямовують увагу на оволодіння студентами і магістрантами знаннями термінології та методичним інструментарієм абстрактного дослідницького пошуку, без належного відпрацювання кожного з алгоритмів реалізації дій певного методу дослідження та його етапів, залишаючи поза увагою важливі матеріали, накопичені наукознавством щодо сутності професії науковця і специфіки становлення його особистості, механізму формування психологічної та функціональної структури, внутрішніх і зовнішніх компонентів науково-дослідницької діяльності як одного з провідних типів їхньої майбутньої професійної діяльності, а також специфіки етики й комунікацій у науці, ролі наукових шкіл і співтовариств, форм організації науково-дослідної роботи у вищих закладах освіти і т. ін.;

- на лекційних та семінарських заняттях домінують пасивні й репродуктивні форми і методи організації навчально-пізнавальної діяльності студентів та магістрантів, рідко використовуються активні, інтерактивні, ігрові й тренінгові засоби навчання, що значно знижує їхній пізнавальний і професійний інтерес до сфери наукового спілкування й діяльності, самовиховної роботи щодо формування в собі необхідних дослідницьких умінь та якостей науковця, а також відпрацювання способів найбільш ефективного виконання різноманітних сюжетно-рольових функцій;

- керівники курсових, дипломних і магістерських робіт останнім часом дещо знижують вимоги щодо змістовності, обґрунтованості й вірогідності результатів дослідження студентів і магістрантів, не вимагають їх відповідної апробації та попереднього прилюдного обговорення (хоча з часом все посилюється негативна тенденція запозичення матеріалів чужих досліджень через Інтернет чи інші інформаційні послуги), а також належного рівня рецензування, презентації та захисту його матеріалів, що найчастіше проходить формально, тобто без належної дискусії, відстоювання і конкретизації авторської думки, що свідчить про недосконалість підготовки студентів та магістрантів до проведення наукових досліджень як у методологічному, інформаційно-пошуковому й процедурно-операційному аспектах, так і в мотиваційному, етично-особистісному, творчому та комунікативному аспектах.

Як бачимо, означені вище недоліки свідчать про формальний підхід до організації науково-дослідницької підготовки майбутніх магістрів. Однак, процес навчання майбутнього магістра як людини науки, на нашу думку, повинен бути спрямований не стільки на засвоєння ним готового наукового знання, скільки на пошук його, тобто на формування і безперервне стимулювання вмінь самостійно мислити, досліджувати й обґрунтовувати. Водночас, розрив між навчанням у магістратурі, що не рідко зводиться до простої передачі готових для засвоєння знань і оцінки якості їх запам'ятовування, і процесом формування в майбутніх магістрів професійно важливих якостей дослідника/науковця, виховання в них необхідних мотивацій і навичок серйозної науково-дослідницької діяльності, продовжує існувати і в наш час. Проте, в умовах темпів розвитку інформаційного суспільства, що прискорюються, загострення конкуренції на ринку праці, зростання обсягу необхідних для досконалого виконання функцій професійної діяльності знань, він відчувається все гостріше. Через це вочевидь, що сьогодні в магістратурі неможливо роботи головною ставку на засвоєнні її випускниками тільки певної суми фактів, важливо прищеплювати їм вміння самостійно й безперервно поповнювати свої знання, гнучко орієнтуватися у стрімкому потоці наукової інформації, мислити по-новому.

Крім того, як свідчать результати соціологічного опитування науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації (наукових керівників магістрантів), розвитку творчої ініціативи майбутніх магістрантів заважає школярство, якого не позбавлена підструктура магістратури вищої школи. Магістрант береться в шори обов'язкових аудиторних занять (3-4 пари на день), які заповнюють ліву частину його сил та часу, вивчає все по записках, але нічим не займається самостійно за межами необхідного мінімуму. Школярська система гальмує розвиток самостійності й ініціативи, знижує відчуття відповідальності, залишає зовнішню дисципліну без внутрішньої самодисципліни, не дає розгорнутися індивідуальним інтересам та здібностям магістранта, заважає розширювати йому науковий та культурний кругозір за межами обов'язкових занять. Й оскільки основною ланкою в підготовці науково-дослідницьких кадрів є вища школа, а основною умовою її успішності – поєднання освіти з наукою, то першочерговим завданням магістратури як її прикінцевої стадії, виступає вдосконалення змісту, форм та методів особливого – наукового виховання випускників. При цьому гармонійне поєднання викладання з науковим дослідженням, а навчання магістрантів з їх самостійною науково-дослідницькою діяльністю, на нашу думку, дозволить виховати майбутнього спеціаліста не тільки як знавця, який всебічно знає предмет, але й як творця, що вміє спостерігати й досліджувати його нові грані, доводити й обґрунтовувати нові закономірності. Для цього, відповідно до єдиної думки найбільш досвідчених викладачів магістратури, у межах теоретичної підготовки майбутніх магістрів повинні домінувати лекції й семінарські заняття проблемного типу, розвиваючи й посилюючи їхні пізнавальні інтереси до науки і її актуальних проблем. А практичні заняття не повинні зводитися до натаскування і репетиторства. Невипадково тому, як свідчить передовий педагогічний досвід, у цілої низки провідних вищих навчальних закладів науково-дослідницька діяльність студентів-магістрантів наближається до системного утворення, яке має такі риси:

- свою певну організаційну структуру (проректор з наукової роботи – рада науково-дослідницької діяльності студентів і магістрантів – рада студентського науково-творчого співтовариства факультетів, кафедр);

- зміст, який реалізується за трьома основними напрямками – науково-дослідницька діяльність, що є невід'ємним елементом навчального процесу і входить до календарно-тематичних та навчальних планів, навчальних програм як обов'язкова для всіх студентів (написання рефератів через опрацювання наукової літератури з конкретної теми у процесі вивчення соціально-гуманітарного, фундаментального й професійно-орієнтованого циклу; виконання лабораторних, практичних, самостійних завдань, що містять елементи проблемного і дослідницького пошуку; виконання нетипових завдань дослідницького характеру в період виробничої практики, на замовлення установ, організацій, підприємств; підготовка і захист курсових та дипломних робіт, пов'язаних з проблематикою наукових досліджень спеціальних кафедр); науково-дослідна робота, що здійснюється поза навчальним процесом – у гуртках, проблемних групах (лабораторіях), інформаційних студіях, фольклорних експедиціях тощо; науково-організаційні заходи (шляхом організації наукових конференцій, конкурсів, фестивалів; організація олімпіад, виставок, реклами; проведення оглядів-конкурсів на кращу організацію науково-дослідницької діяльності студентів та магістрантів) і форми (наукові групи; проблемні лабораторії; наукові об'єднання; перекладацькі бюро; клуб інтелектуалів; аналітично-інформаційний та культурологічний центр; творчі секції і колективи; фольклорні експедиції; літературні студії та ін.).

При цьому рада студентського науково-творчого співтовариства вищого навчального закладу: організовує наукові

гуртки, творчі секції, студії на кафедрах, бюро та ін. й інформує громадськість про їхню роботу; щорічно проводить внутрішньовузівський конкурс студентських і магістерських наукових робіт, організує виставки та презентації кращих студентських і магістерських наукових праць, організовує їхні підсумкові наукові конференції; забезпечує участь студентів і магістрантів у регіональних та всеукраїнських конкурсах, оглядах, конференціях, олімпіадах; сприяє широкому впровадженню результатів студентських і магістерських робіт у практику, публікуванню статей, тез доповідей у наукових збірниках; морально й матеріально заохочує студентів і магістрантів, які ефективно здійснюють науково-дослідницьку діяльність.

Враховуючи, що на зростання майбутніх наукових та дослідницьких кадрів впливає загальний рівень організації наукової роботи у вищому навчальному закладі, то очевидно, що захоплений наукою магістрант успішніше виховується там, де захоплені нею викладачі, які належать до певних наукових шкіл. Їх виховний вплив не може обмежуватися тільки лекціями та семінарами, які передбачені розкладом аудиторних занять. Необхідно, щоб викладачі магістратури вели науково-дослідницькі гуртки та проблемні групи, систематично зустрічалися з магістрантами на науково-практичних конференціях, методологічних семінарах, диспутах і вечорах, залучали їх до різних форм участі в науковій комунікації та спілкуванні з ученими – засновниками й активними членами наукових шкіл.

Надзвичайно гостра сьогодні й проблема зарахування бакалаврів до магістратури. При дуже великому напливі бажаючих отримати вищу освіту через магістратуру, система конкурсного відбору (за критерієм успішності) виявляється, згідно з думкою компетентних осіб [3], недостатньо досконалою для відбору саме тих, хто має не стільки формальні знання, скільки дійсно науково-дослідницькі здібності й певну схильність до наукового пошуку у сфері обраної спеціальності. Найчастіше студент-магістрант недооцінює надане йому право навчатися в магістратурі й тягнеться до диплому за допомогою викладачів. Більш жорсткий відсів тих, хто вже на рівні бакалаврату не довів своєї здібності до проведення самостійних наукових досліджень, інтересу до участі в наукових конференціях та семінарах, яскраво вираженої потреби в самостійній роботі, дійсного бажання весь час пізнавати й настирливо вчитися, що можливо допомогло б кращим чином комплектувати склад магістрантів як більш творчого прошарку майбутніх наукових робітників. Удосконалення відбору до магістратури, як нам видається, є перспективним напрямом подальших досліджень, що стосуються модернізації системи вітчизняної вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрющенко В. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть // Вища освіта України. – 2001. – №1.
2. Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу / Мат. міжн. наук.-практ. конф. 22-23 травня 2008 р. / За заг. ред. Л.Голубенко, О.Цокур. – Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2008.

Подано до редакції 24.10.08

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена висвітленню актуальних проблем функціонування магістратури як особливої педагогічної і науково-освітньої підсистеми вищої школи. Особлива увага автора привернута до аналізу практики організації науково-дослідницької підготовки майбутніх магістрів з метою визначення найбільш суттєвих доробок, а також протиріч та недоліків, подолання яких сприятиме підвищенню ефективності магістратури.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена изучению актуальных проблем функционирования магистратуры как особой педагогической и научно-образовательной подсистемы высшей школы. Особое внимание автора обращено на анализ практики организации научно-исследовательской подготовки будущих магистров с целью выявления наиболее значимых достижений, а также противоречий и недостатков, преодоление которых позволит усовершенствовать деятельность современной отечественной магистратуры.

SUMMARY

The article investigates on functioning of masters' training courses as a special pedagogical, scientific and educational subsystem of higher school. The author focuses on the analysis of practice of organizing scientific research training of future masters aimed at most important achievements, contradictions and faults, overcoming of which will help to improve modern masters' training system.